

Egy érem két oldala

A hetelő munkát végzők és családjaik kapcsolatrendszere

HUSZTI ÉVA¹

ABSZTRAKT

Az egyént körülvevő társaknak fontos szerepe van a társadalmi integrációban, a minőségi élet kialakításában. Az életkörülményekben végbemenő változások, mint a munkavállalás vagy a munkahely változtatás lényegesen alakítják át a személyes kapcsolatokat. Egy új munkahelyi környezetben új kapcsolatok alakulnak, ugyanakkor, a kapcsolatok bővülése mellett valószínűleg lesznek olyan kapcsolatok is, melyek kikopnak a korábbi kapcsolatrendszerből. A tanulmányban hetelő munkát végzők szempontjából vizsgálom meg a társas kapcsolatok rendeződését. Hetelő munkának a tanulmány során azt tekintem, amely esetén a munkavállaló otthonától távol végzi kereső tevékenységét heti több napban, jellemzően heti-kétheti, esetenként ettől ritkább haz látogatási gyakorisággal. A témát interjúk készítésével vizsgáltuk, melyek 2019-ben készültek (N = 24). A válaszadók elbeszélései alapján egyrészt tágas és bizalmas családi, rokon-i kapcsolathálózatot tártunk fel. Másrészt azonban úgy tűnik, hogy az otthonról „kiszakadt” családtagnak esetenként sikerül a családi kapcsolatok mellé új, hosszú távú és bizalmasá váló baráti kapcsolatokat is kiépíteni, melyek elsősorban a munkahelynek köszönhető. Ezzel növekedhet az egyén kapcsolati tőkéje is, melynek további pozitív hozadéakai lehetnek.

KULCSSZAVAK: társas kapcsolatok, ingázó, baráti kapcsolatok, munkahelyi kapcsolatok, kapcsolati tőke

ABSTRACT

Two sides of one coin. Social network of commuter and their families

People around a person have important roles of the social integration and form of quality of life. Changes in the life circumstances like getting a job or changes of the workplaces have significant effect to egocentric social network. In a new workplace usually shape new relationships. Then again, it is also possible that besides increasing of number of new contacts, there will be those, which are drop out from the personal network. Paper shows the rearrange of the personal social network of people who works as a commuter and theirs partnerships. Commuter is a person who works far from his/her home and he/she goes home weekly or rarely. This topic was examined making interviews in 2019 (N=24). On the one hand, these interviews revealed a wide and confident family and kin networks. On the other hand, it seems that, due to the workplaces and the common activities at the workplaces and other places (accommodation, shopping etc.),

¹ Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, huszti.eva@arts.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

commuter can make new, long-term and confident friendships which complete his/her family relationships and make their social capital stronger.

KEYWORDS: *social relationships, commuter, friendships, work related contacts, social capital*

„Rengeteg olyan embert ismertünk meg olyan körökből, akik teljesen mások, más a gondolkodásuk, más az identitásuk.” (45 éves férfi)

„A távolság az nem egy kapcsolatcentrikus dolog.” (29 éves nő)

Bevezetés

Az egyént körülvevő személyeknek, a társaknak fontos szerepe van a társadalmi integrációban, a minőségi élet kialakításában és a társadalmi mobilitásban is. Ezekre a kapcsolatokra, az így összeállt kapcsolati tőkére bármilyen társadalmi pozícióban lévő egyénnek szüksége van. A társadalmi hierarchia alján lévő csoportok körében a mindennapos megélhetés biztosításában is kiemelkedő szerepe van a rokonok, barátok, szomszédok által alkotott természetes védőhálónak (Vastagh – Huszár 2008). Ezen csoportok esetén különösen fontos a különböző tőkéek, elsősorban a társadalmi tőke konvertálhatóságát hangsúlyozni. Esetükben a felfelé irányuló társadalmi mobilitás vagy legalább a lefelé irányuló mozgás megakadályozásának, elodázásának kulcsa lehet a kapcsolatokkal való rendelkezés.

A karaván modell (convoy model, Kahn – Antonucci 1980) szerint az egyént élete során különböző kapcsolatok kísérik végig. Ez a „karaván” egyszerre állandó, hiszen bizonyos típusú kapcsolatok születéstől fogva végigkísérik az egyént (szülők, testvérek), és ugyanakkor változó is, ha például az egyes életszakaszokat jellemző barátokra, iskolatársakra, munkatársakra gondolunk, akik ideig-óráig elkísérik az egyént élete során. Az „egyéni konvojba” tartozó kapcsolatok jellemezhetőek az alapján, hogy milyen támogatást nyújtanak az egyénnek (érzelmi, anyagi, instrumentális), mennyire fontosak az egyén számára, milyen gyakran találkoznak, mennyire bizalmas és pozitív vagy negatív a kapcsolat. Az olyan változások az életkörülményekben, mint a munkavállalás vagy a munkahely változtatás lényegesen alakítják át a személyes kapcsolatokat. A munkahelynek fontos hatása van a kapcsolathálózatra, főleg hazai vonatkozásban.

A két fentebb olvasható idézet jól rávilágít arra, hogy a hetelő munkavégzés kapcsolati szempontból is egészen mást jelent azok számára, akik a családtól távol vállalnak munkát, mint azoknak, akik otthon maradnak.

A tanulmány fókuszában az a kérdés áll, hogy mennyire érinti, érinti-e egyáltalán az egyén kapcsolathálózatát a hetelő munkavégzés. Hetelő munkának a tanulmány során azt tekintem, amely esetén a munkavállaló otthonától távol végzi kereső tevékenységét heti több napban, jellemzően heti-kétheti, esetenként ettől ritkább hazalátogatási gyakorisággal.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

Feltételezhető, hogy új környezetben, új munkahelyen új kapcsolatok alakulnak, ugyanakkor az is, hogy az adott munka jellegétől nagymértékben függ a kapcsolatok alakulása.

A kapcsolatok bővülése mellett a másik lehetséges változási irány, a csökkenés is detektálható, hiszen valószínűleg lesznek olyan kapcsolatok, melyek kikopnak a hetelő, adott esetben a hetelő munkát folytató társ kapcsolatrendszeréből is. A tanulmányban a hetelő, illetve a hetelő társa szempontjából vizsgálom meg a társas kapcsolatok rendeződését a hetelő munkavégzés szempontjából.

A fenti kérdések megválaszolásához alapvetően nem kapcsolathálózatot vizsgáló technikák, módszerek, kérdések lettek alkalmazva, így inkább az interjúkban megjelenő kapcsolathálózatot érintő narratívák alapján következtetek bizonyos jelenségekre.

A téma szélesebb kontextusba helyezése céljából a tanulmányban először röviden áttekintem a hazai kapcsolathálózati vizsgálatok fontosabb vonatkozó eredményeit, majd a módszer és minta ismertetése után az interjúk adatfelvételekből származó információk elemzésére térek rá.

A társas kapcsolatok jellegzetességei Magyarországon

Hazánkban a kapcsolathálózatok méretét és összetételét általánosságban a következők jellemzik: 1) a kapcsolati háló kiterjedtsége, mérete kicsi; 2) magas a családi, rokoni kapcsolatok aránya; 3) mind iskolai végzettség, mind a rokonok arányát tekintve homogének (Albert – Dávid 2015; Gerő – Hajdú 2015).

Már a rendszerváltás előtt végzett hazai és nemzetközi kutatások is azt mutatták, hogy a nyugati országokhoz képest hazánkban a személyes, támogató hálózatokon belül jóval magasabb a családi, rokoni kapcsolatok aránya, mint máshol. Fontos jellemző a barátválasztás terepe: nemzetközi összehasonlítás szerint a magyarok előszeretettel választják barátait a munkatársaik közül. A munkahelyi barátságok továbbra is nagyon fontosak, de egyre jelentősebbek a tanulmányok során, az iskolaévek alatt kialakuló „iskolai” barátságok is (Albert – Dávid 2015). A legfrissebb hazai kutatások a baráti kapcsolatok számának pozitív változásairól számolnak be: felértékelődnek a baráti kapcsolatok (Albert – Dávid 2012; Kopasz et al. 2008). Egyre elfogadottabbá válik, hogy a családtagok mellett/helyett egyéb, nem rokoni kapcsolatok is fontos, bizalmas szerepet töltenek be. Ha a jól működő családi kapcsolatok mellé, azt kiegészítve épülnek be újabb, nem rokoni kapcsolatok a bizalmas hálóba, az mindenképpen egy táguló, bővülő kapcsolatrendszer-beli változást mutat. Viszont az is megfigyelhető, hogy a nem rokoni, bizalmas kapcsolatok nem a családi kapcsolatok mellé, hanem azok helyett lépnek be, mintegy pótolva az ott meg nem kapott bensőséges viszonyt. Míg a TÁRKI 1999-es adatai szerint a felnőtt kérdezetek 14%-ának bizalmas beszélgetési hálójában nincs rokon, addig 2011-ben ez a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

szám már 24%. A nem rokoni kapcsolatok közül a barátok szerepe és aránya növekedett meg: 1999-ben a bizalmas beszélgetési hálózatokban a barátok aránya alig 15%, míg 2011-ben már 39% volt (Albert – Dávid 2015). Ennek legfőbb magyarázatát a család szerkezeti változásaiban látják a kutatók és a házasságban élők csökkenő számával, az alacsony gyermekszámmal, a magas válási arányokkal és az alternatív együttélési módok terjedésével indokolják a fentebb vázolt változást (Tóth 2012). A családi kapcsolatok közül a legjelentősebb változás a házastárs/élettárs viszonylatban mutatható ki: ez a kapcsolattípus egyre kevésbé fontos, mint bizalmas kapcsolat (Albert – Dávid 2015).

Az úgynevezett gyenge kapcsolatokkal foglalkozva, 2006-ban az Angelusz–Tardos szerzőpáros mutatott rá a tényre, hogy a rendszerváltás óta felerősödtek a kapcsolathálózati javak elosztásában, elérésében mutatkozó társadalmi különbségek. Ebből a szempontból meghatározó az egyén származási pozíciója, foglalkozása és egyre erősödő az életkor szerepe. További szakadékokat mutattak ki kapcsolathálózati szempontból a munkaerő piaci aktivitás tekintetében az aktívák és inaktívák között (Angelusz – Tardos 2006).

Megerősítve a fent írtakat, a legutóbbi vonatkozó kutatások szerint a magyar társadalomban kapcsolathálózati szempontból a legjelentősebb szegmentáló dimenziók a munkaerőpiaci státusz, a nem és az életkor (Kopasz et al. 2008, Albert – Dávid 2015).

Az eddigi hazai vizsgálatok általános tapasztalata, hogy az életkor, az iskolai végzettség, munkaerőpiaci és jövedelmi helyzet által meghatározott társadalmi státusz erős összefüggést mutat mind a kapcsolathálózat méretével, mind összetételével. Az életkor növekedése, a gazdasági inaktivitás, az alacsony iskolázottság korlátozza a kapcsolati javak elérhetőségét (Albert – Dávid 1998, 2003, 2015; Gerő – Hajdú 2015). A nem szerinti eltérések a kapcsolathálózat mérete és összetétele szempontjából az ezredforduló után elhalványultak, amelyet a nők erőteljesebb munkaerőpiaci részvételével magyaráznak a kutatások (Angelusz – Tardos 2006).

A település nagysága és a fizikai távolság befolyásolja a közeli és távolabbi családtagokkal való kapcsolattartás intenzitását. Általában megállapítható, hogy a kisebb településeken jobban jellemző a családtagok közötti kapcsolatok intenzitása (Utasi 2013).

A társadalmi integrációval összefüggő legfrissebb kutatások kapcsolathálózati adatai azt mutatják, hogy a hazai felnőtt népesség 42%-ának szűkös egyéni kapcsolatrendszere van, így hátrányosnak tekinthető a személyközi integráltság szempontjából (Albert – Dávid – Gerő – Hajdu 2017).

A társas kapcsolatokkal való rendelkezés és a társadalmi egyenlőtlenség kapcsolódását jól mutatja Lin megállapítása is, miszerint minél több erőforrással rendelkezik valaki, és minél magasabban helyezkedik el a társadalmi hierarchiában, annál nagyobb az esélye a sikeres cselekedetek végrehajtására. Továbbá, minél magasabban foglal helyet valaki a társadalmi hierarchiában, annál nagyobb erőforrással rendel-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

kezik és a gyenge kötések alkalmazása pozitív összefüggésben van a társadalmi erőforrásokhoz való hozzájárulás lehetőségével és azok használatával (Angelusz – Tardos 1991).

A magyar kapcsolathálózat kutatások az erős kapcsolatokra vonatkozóan megállapítják, hogy a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején a felnőtt népesség harmada számított izoláltnak az alapján, hogy hány bizalmas kapcsolatot említett meg vagy egyáltalán nem említett barátot. Az elszigeteltség egyik fontos mutatója, ha valakinek egyáltalán nincs barátja/barátnője. Általában a tanulók, a kismamák, anyagi helyzet szerint a jómódúak, a gondok nélkül élők, településtípus szerint pedig a megyeszékhelyen élők azok, akiknek sok barátjuk van. Az elszigeteltek, izoláltak közé 2011-ben leginkább az idősek, a nyugdíjasok, az alacsony iskolai végzettségűek, az egyedül élők (özvegy, elvált) és a rossz anyagi helyzetben lévők tartoztak (Albert – Dávid 2012, 2015).

Kapcsolati naplós adatok alapján megállapításra került, hogy a kapcsolathálózat mérete és az egyéni interakciók száma összefügg a településtípussal: a falvakban élők rendelkeztek a legtöbb ismerőssel (8,3), a fővárosban élők a legkevesebbel (6,6). A legtöbb beszélgetést (12,2) is a falusiak folytatták a vizsgált periódusban (2 nap), a legkevesebbet (8,9) pedig a megyei jogú városokban élők. A falvakban élők kapcsolathálózatának 51%-át alkotják a rokoni kapcsolatok, mely lényegesen magasabb, mint a megyei jogú városokban (41%) vagy a fővárosban (45%) élők esetén. A két vizsgált nap alatt említett nem rokoni kapcsolatok közül leggyakrabban barátok (17%), jelenlegi és korábbi munkatársak (10%) és ismerősök (10%) kerültek be a naplóba. Az említett kapcsolatok 6%-a volt jelenlegi vagy korábbi szomszéd (Dávid – Lukács – Huszti – Barna 2017). A kapcsolati naplóba két nap alatt feljegyzett kapcsolatok jelentős része (77%) személyesen, face to face megvalósuló kapcsolat volt. Lényegesen alacsonyabb volt a vezetékes- vagy mobiltelefonon (18%), az internetes telefonon (3%), illetve a chat vagy e-mail formájában (2%) történő kontaktus.

A társas kapcsolatok kiterjedtsége, összetétele és szerepe kiemelkedő fontosságú lehet a hátrányos helyzetű, szegénységben élők esetén. A hátrányos helyzetben élők network összetétele különösen fontos lehet mindennapi életük kapcsán: vannak-e bizalmas kapcsolataik, vannak-e barátaik, vannak-e a családon, rokonságon kívüli kapcsolataik, vannak-e a térben közeli kapcsolatokon túl kapcsolataik, vannak-e gyenge, „bridging”, összekötő illetve „linking”, összekapcsoló típusú kapcsolataik?

Az eddigi kutatások eredményei azt mutatják, hogy a társadalom alsó rétegeiben élő roma népesség kapcsolatszegény, akárcsak a hasonló helyzetben élő nem roma népesség (Dávid 2010, Messing 2006, Messing – Molnár 2011). A magukat romának valló emberek jelentős része (40%) kapcsolatvákuumban él, azaz nincsenek olyan kapcsolatai, akiktől anyagi vagy nem anyagi jellegű támogatást kap.

Jellemző, hogy a legrosszabb helyzetű csoportoknak nincsenek úgynevezett „bonding” típusú kapcsolataik sem, és nem rendelkeznek hídszerű kötésekkel sem.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

Az ilyen típusú kapcsolatok nélkülözése alapvetően behatárolja a munkaerőpiaci helyzetet is. Ez azonban nem volt mindig így, a rendszerváltással összefüggésben alakult ki, hiszen korábban ezek a típusú kapcsolatok a vizsgált populáció esetén is, elsősorban a munkaerőpiaci aktivitásnak köszönhetően megvoltak (Messing – Molnár 2011) és a munkahelyi kapcsolatok által integrálódtak a többségi társadalomba.

Módszertan

A kutatás módszere az interjúk adatfelvétel volt, melyre 2019 augusztusa és október között került sor az MTA Kiválósági Együtműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében. A mintavétel nem valószínűségi, a kérdezők saját kapcsolataikra, ismeretségeikre támaszkodva kértek információkat az ingázókról és családjaikról. Így a tanulmányban felsorakoztatott állítások többnyire a vizsgált személyekre vonatkoztathatók, populációs következtetések nem vonhatók le belőle.

Az interjúkészítők törekedtek arra, hogy mindkét partnerrel elkészüljön a félig strukturált interjú, de ennek ellenére előfordult, hogy csak az otthon maradt féllel sikerült a beszélgetés.

A mintába kerülés kritériumai a következők voltak: 1) Kelet-Magyarországon lévő lakóhely 2) falu, kisváros 3) a háztartás egyik tagja az ország távolabbi részében dolgozik és heti vagy még ritkább gyakorisággal jár haza.

A kutatás során készült interjú több kérdésblokk mentén vizsgálta a hetelők és az otthon maradt társaik életkörülményeit, mindennapjait. Az egyén társas kapcsolatainak vizsgálatához többféle kérdést, illetve egy konkrét kérdést lehet felhasználni. Ezek közül jelen elemzés során a következő témakörök és interjúkérdések eredményei kerülnek részletes ismertetésre:

1. Családi kapcsolatok az egyéni networkben, a kapcsolattartás módja, gyakorisága
 - Jelenlegi család összetétele („Jelenleg kikkel él egy háztartásban?”)
 - Kapcsolattartás („Hogyan tartják a kapcsolatot hétköznapi?” „Milyen gyakran telefonálnak, chatelnek stb.)
2. Társas támogatás
 - Segítségkérés („Kitől tud segítséget kérni hétköznapi, ha valamit nem tud megoldani?”)
 - Otthon maradt fél társas támogatása („Kitől tud segítséget kérni a családja, mikor Ön nincs otthon?”)
3. Munkahelyi kapcsolatok
 - Régebbi kapcsolatok („Egyénileg vagy többekkel együtt vállalta a távoli munkavégzést?” „Honnan szerzett információt a munkalehetőségről?”)
 - Új kapcsolatok („Munkája során lettek-e új ismerősei?” „Milyen a személyes kapcsolata munkatársaival? Munka közben számíthatnak-e egymásra, mun-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

kán kívül szoktak-e közös programokat szervezni, a szabadidőt együtt tölteni?” Ha igen, kik ők jellemzően?)

- A munka előnyei *(„Milyen előnyei vannak a munkájának?” – ezzel kapcsolatban említi-e az új kapcsolatokat?)*

4. Szabadidő (társak)

- Hét közben *(„Hogyan telik egy átlagos nap a munka után?”)*
- Hétvégén *(„Hogyan telik egy átlagos hétvége?”)*
- Baráti társaság *(„Kik alkotják a baráti társaságukat? (munkatársak, falubeliek”)*

Az interjúkból származó információk arra ugyan nem alkalmasak, hogy pontosan és részleteiben feltárjuk a hetelők és az otthon maradtak egocentrikus kapcsolathálózatának kiterjedtségét és összetételét, de arra igen, hogy képet kapjunk arról, hogy milyen az őket körülvevő kapcsolathálózat, illetve lehet-e valamilyen változást tetten érni a narratívák alapján a kapcsolatok összetételében, kiterjedtségében a hetelő életmódnak köszönhetően. Ennek feltárása során először az úgynevezett erős kötések, a családi kapcsolatok jellemzőit, majd a baráti kapcsolatok jelenlétét mutatom be, majd rátérek a munkahelyi kapcsolatok jellegzetességeinek részletezésére is.

Minta

A kutatás során 24 interjú készült, melyből 11 interjú hetelést végzőkkel, 13 pedig az otthon maradt féllel lett felvéve. Kilenc olyan eset van (azaz 18 interjú), mikor a megkérdezettek egy házaspár egy-egy tagját alkotják. Hat esetben a házaspárnak csak az otthon maradt női tagjával készült interjú. Így a vizsgált minta nagyobb hányada, 62,5%-a (15 fő) nő.

1. táblázat. A minta szociodemográfiai jellemzői (N=24)

	Fő
Nem	
Férfi	9
Nő	15
Átlagéletkor	37,5 év
Iskolai végzettség	
Max. 8 általános	6
Szaktanulmányok/szakiskola	8
Érettségi	5
Felsőfokú	5

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

	Fő
Kisebbséghez tartozik-e	
Roma	8
Nem roma	16
Család nagysága (fő)	
2	2
3	6
4	10
5	6
Gazdasági aktivitás	
Aktív	20
Inaktív (gyes, gyed, háztartás- beli, munkanélküli)	4
Hetelő	11
Otthon maradó	13
Összesen	24

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált személyek átlagéletkora 37,5 év, a legfiatalabb válaszadó 18, a legidősebb 54 éves volt. A családok összetétele vegyes, de leggyakoribb a nukleáris család, szülők egy vagy több gyermekkel. Néhány esetben került a mintába többgenerációs család (szülők a fiatal jegyesekkel, házasokkal illetve a szülők, gyermekek kiegészülve nagyszülővel). Iskolai végzettséget tekintve a válaszadók harmada (33%) szakiskolát, szakmunkásképzőt végzett és valamilyen szakmával rendelkezik. Viszonylag magas a legalább érettségivel rendelkezők aránya (42%). A minta tulajdonképpen három nagyobb egységre bontható a legmagasabb iskolai végzettség alapján: alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, szakmával rendelkezők és legalább érettségivel rendelkezők csoportja. A vizsgált személyek nagyobb része (20 fő) aktív a kérdéses időpontjában. Egy-egy válaszadó gyesen, gyeden van, háztartásbeli illetve munkanélküli.

A megkérdezettek jellemzően az ország észak-keleti régióiban élnek a következő megyékben: Szabolcs-Szatmár-Bereg (12), Hajdú-Bihar (10), Jász-Nagykun-Szolnok (2), Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben (2). A válaszadók kilenc településről kerültek a mintába: Debrecen (Ondód), Derecske, Egyek, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Jászszerend, Nemesbikk, Szatmárcseke, Újfehértó. A települések jellege a népességszám kategória szerint kisfalú, középfalú, nagyfalú, kisváros, középváros, illetve egy nagyváros egy része (Debrecen-Ondód). A 2011-es népszámlálás adatai alapján elmondható, hogy a vizsgálatba került települések közül magas az ingázók aránya a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

település népességéhez viszonyítva Nemesbikken (25%), Jászszentandrason (20%), Szatmárcsekén (15%), Derecskén (13%), Hajdúdorogon (13%).

Eredmények

CSALÁDI KAPCSOLATOK

Ahogy a minta leírása során már említésre került, a válaszadók általában nukleáris családokban élnek, azaz szülők egy vagy több gyermekkel. Az interjúk elbeszélések alapján megállapítható, hogy a hetelő munkavégzés során nagyon fontos az otthon maradékkal való rendszeres kapcsolattartás. Ez érvényes a hosszú ideje, évtizedek óta hetelőkre, de a rövidebb ideje, 1-3 éve hetelőkre is. A hetelő munkát végző családtagok jellemzően hetente-kéthetente járnak haza, de a napi kapcsolattartásról minden esetben beszámoltak. Leginkább jellemző, hogy naponta többször is beszélnek.

„...kommunikálunk minden nap a kisfiammal, neki is van telefon, a középső fiamnak is, menyeyimet is szoktam hívni, mivel korlátlanok vagyunk, Redes csomagban vagyunk.” (40 éves férfi)

A kapcsolattartás leggyakoribb módja természetesen a telefon, de hangsúlyozni kell, hogy az internetes telefonálás „ingyenessége” lehetővé teszi a nem hagyományos telefonálás elterjedt alkalmazását is: Viber, Messenger, Skype stb., mely akár a videós jelenlétet is biztosítja a családtagok számára. Ezek az eszközök, applikációk lehetővé teszik a minőségi, gyakori, tulajdonképpen bárhol-bármikor történő kapcsolattartást. Ezek a telefonhívások, chatelések, videobeszélgetések a mindennapok szerves részévé váltak, fontos töréspontjait adják egy-egy napnak, napirendbe illeszthetően szervezhető, de sürgős esetben is használható.

„Beszélünk Skype-on 7 óra körülbelül. Akkor egy fél óras családi beszélgetés van. Utána nézi a sorozatát. Ragaszkodik ehhez. (50 éves nő)

Ha kell, a hetelő férj telefonon elmondja az otthon maradt feleségnek, hogy kell elzárni a vizet csőtörés esetén, ha kell fontos döntést hoznak telefonon, ha kell, az apa segít a tanulásban a gyerekeknek.

„...mindennap beszélnek, fél órát telefonon, meg korrepetálja őket angolból telefonon keresztül, tehát a kapcsolat megvan.” (46 éves nő)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy több otthon maradó interjúalany is említette azt, hogy hiába a mindennapos telefonos kapcsolattartás, az azért mégsem ugyanaz, mintha otthon lenne a férj, az apa.

„Nem vesz rész a mindennapokban, hiába tud mindenről.” (46 éves nő)

Az egyén bizalmas kapcsolatrendszerében fontos, sok esetben kizárólagos szerepe van a partnernek, társnak. Könnyen belátható, hogy hetelés esetén ezek a kapcsolatok nem aktivizálhatók könnyen.

„Nehéz, főleg, mikor problémáim vannak, nincs akinek elmondjam, nincs aki segítsen benne.” (33 éves nő)

„...főleg nehezebb napokon, amikor egy kicsit érzékenyebb az ember és ugye jobban vágják a társának a közelségére.” (27 éves nő)

Ezek a helyzetek felerősítik a gyerekekre háruló támogató szerepet, de ez nem minden esetben pozitív a felnőtt, a szülő számára.

„Amikor én szorulok felnőttként a gyerekekre és ez nagyon rossz érzés.” (46 éves nő)

A társkapcsolatok minőségét vizsgálhatjuk a hetelésnek a partnerkapcsolatra való hatása alapján is. A narratívák egy része szerint a hetelés tulajdonképpen jót tesz a párkapcsolatnak, erősödnek az egymás iránti érzelmek, mások azonban a hiányérzetet emelték ki. Voltak olyan válaszadók, akik azért vállalták ők maguk is a hetelést, hogy a párjukkal tudjanak lenni. Ez utóbbi stratégia inkább a roma származású és alacsony iskolai végzettségű válaszadókra volt jellemző. A család több tagjának a hetelése (pl. fiú az apjával, férj a feleséggel és anyóssal) is ezekben a családokban fordult elő gyakrabban. Az elmondások alapján az a kép rajzolódik ki, hogy az egyszerűbb családokban az érzelmi szálaknak fontosabb szerep jut a mindennapokban, a társ, a pár hiánya erőteljesebben jelenik meg a narratívákban.

A gyermekekkel való kapcsolattartás nem mindig zökkenőmentes. Vannak, akik azt emelték ki, hogy nehéz mindig visszaszokni az otthoni környezetbe, nehezen fogadják őket a gyerekek, főleg a kisebbek, serdülők egy-egy visszatéréskor.

„...most ha hazajövök, egy hétig szok’, aztán elkezd emberszámba venni, de egy hétig nem vesz emberszámba, sőt menekül előlem.” (44 éves férfi)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

BARÁTI KAPCSOLATOK

Baráti kapcsolatok különböző kontextusban kerülnek említésre a narratívákban. Barátot, baráti társaságot összesen 15 esetben említettek az interjúk közben, azaz a megkérdezettek nagyobb része (62,5%). Az interjúkérdések közül leginkább a szabadidő eltöltéssel, a munkahelyi kapcsolatokkal illetve a társas támogatásokkal kapcsolatosan említik a válaszadók a barátokat, baráti társaságot. Voltak olyanok is (4 eset), akik az adott munkáról baráti kapcsolatok révén szereztek információt.

Barátot, mint társas támogatást nyújtó kapcsolatot kevesen említettek. A hetelő fél barátot, mint lehetséges segítséget a hetelés során, csupán két esetben mondott. Egy utalás vagy inkább elvárás megfogalmazása érhető még tetten az egyik otthon maradt feleség narratívájában:

„Van olyan nyilván, akivel jobban elvannak. Van olyan is, aki majdnem barátja. Vele meg tud beszélni gondolom olyan dolgokat is, amit mással nem.” (34 éves nő)

A barátok szerepe az otthon maradók támogatása esetén még inkább elhanyagolható, csupán egy válaszadó mondta azt, hogy a barátjára számíthat az otthon maradt családtag.

A barátok említése a hetelő fél esetén inkább az otthoni közeghez kapcsolható, de vannak olyanok is (6 eset), akik baráti kapcsolatról számoltak be, melyek a hetelés közben alakultak ki, a hetelő munkavégzéshez vagy a közös szálláshoz köthetők. Ezek a kapcsolatok mindenképpen kiemelendők, mint a hetelés hozadéka az egyéni kapcsolathálózat bővülése szempontjából.

„Persze, kollégák közül, főnökség, elég nagy lett a baráti körünk.” (38 éves hetelő férfi)

TÁRSAS TÁMOGATÁS, SEGÍTSÉGGÉRÉS

Az interjúk kitérnek a társas támogatás kérdésére mind a hetelő, mint az otthon maradt családra vonatkozóan. Tipikus válaszként jelent meg a hetelők részéről, hogy igazából nincs szükségük segítségre, mindent el tudnak végezni egyedül. A hetelő válaszadók inkább férfiak voltak, sok esetben a mindennapos szükségletek (főzés, mosás, takarítás a szálláson, stb.) elvégzésében történő segítségre vonatkoztatták a kérdést.

„Hát úgy általában nem szoktam kérni segítséget, tőlem szoktak, hát ilyen problémákat mindet meg szoktam oldani magamban. Meg tudom oldani.” (40 éves férfi)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

Öten említették, hogy munkatársaiktól, kollégáiktól tudnának segítséget kérni adott esetben. Ezen kívül voltak, akik a főnökükre, építésvezetőre számíthatnak. Jellemző az otthoniakra (szülők, család, rokonok) való számítás is, illetve az, hogy az ugyancsak hetelést végző családtag az elsődleges segítségforrás. Ketten mondták azt, hogy hetelés közben nem számíthatnak senkire.

Az otthon maradtak támogató kapcsolatai kizárólag a közeli családtagokra, rokonokra korlátozódnak, csupán két esetben említették a szomszédot, mint ahová lehet fordulni segítségkérés esetén. Érdekes megfigyelni, hogy annak ellenére, hogy az otthon maradók közül is sokan rendelkeznek munkahellyel, esetükben nem jelennek meg a munkatársak, munkahelyi kapcsolatok a társas támogatás potenciális nyújtói között. Egy hetelő mondta azt, hogy a családja nem számíthat senkire otthon.

„K: És a családod, itthon tud valakitől segítséget kérni?

V: Nem. Senkitől. Hiába van családtagunk, jó sok. Senki. Itt mi mindig magunkra számíthattunk. Senki nem segített semmiben.” (21 éves férfi)

A hetelők és az otthon maradók támogató kapcsolatai eltérnek: a hetelők esetén felértékelődik a munkatársak, kollégák segítségnyújtása, míg az otthon maradók inkább családtagjaikra támaszkodhatnak.

MUNKAHELYI KAPCSOLATOK

A munkahelyi kapcsolatokat vizsgálhatjuk egyrészt a hetelő munkához vezető meglévő kapcsolati tőkeként, másrészt a hetelő munka során kialakult és esetleg a jövőben tőkeként használható erőforrásként. A következőkben csak a hetelést végzők interjú narratívájára építem az elemzést.

Az értékelhető válaszok alapján megállapítható, hogy a hetelő munkavállalás egy része a munka jellegéből adódóan (kamionos, sofőr) egyedül vállalt tevékenység, viszont az általában betanított munka jellegű tevékenységekre vállalkozókra az jellemző, hogy többen csatlakoznak egy-egy munkavégzésre. Ez jelentheti ugyanabból a faluból több ember közös hetelő munkavállalását, illetve az egy családból több ember közös munkavállalását is.

Ezt a képet erősíti, hogy a legtöbben ismerőseik révén értesültek a hetelő munkavégzés lehetőségéről. Ezen kívül tetten érhető a korábbi munkahelyi kapcsolatok szerepe is az információáramlásban, hiszen többen is említették korábbi munkatársaikat, munkahelyi kapcsolataikat, ahonnan értesültek a hetelésről. Ahogyan a baráti kapcsolatok részletezése során is említésre került, a barátoknak fontos szerepe volt a hetelő munkáról való értesülésben.

A kutatás során készült interjúk legfontosabb része az egyéni network vizsgálata szempontjából az, amelyik azt próbálja feltárni, hogy vajon a hetelést végző szemé-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

lyeknek lettek-e a munkája során új ismerősei. A munkahelyi kapcsolatok fontos erőforrást jelenthetnek a mindennapokban, de a jövőre nézve is, hiszen újabb, további munkáról, új munkahelyről való információk áramlását segíthetik elő.

A tizenegy megkérdezett hetelő közül heten arról számoltak be, hogy a hetelő munkavégzés során lettek új ismerősei. Ezek az ismerősök esetenként barátokká váltak a munkavégzés során, esetenként megmaradtak munkahelyi ismerős szintjén.

„Van egy jó pár kollégám kint, akivel úgy tartom is a kapcsolatot, akivel együtt dolgoztunk. Nem mondom, hogy heti szinten, de elég gyakran szoktunk beszél-ni telefonon keresztül.” (54 éves hetelő férfi)

„Új ismerőseink azok egyértelműen lettek. Új környezet, új emberek, így új ismerősök. Barátok viszont nem.” (24 éves hetelő nő)

Volt olyan válaszadó, aki külföldi munkavégzése során olyan kapcsolatokat tudott kialakítani, akikkel a mai napig baráti kapcsolatot ápol. A munkából adódóan (sofőr) ezek inkább a hasonló munkát ugyancsak külföldön végző magyarokkal, de az ország több pontján lévő kapcsolatok.

A munkatársakkal való kapcsolatot legtöbbször nagyon jónak, vagy jónak minősítették, de olyan is akadt, aki a kezdeti jó munkatársi kapcsolat megromlásáról számolt be egy munkahelyi félreértés miatt.

„K: Milyen a személyes kapcsolata munkatársaival?

V: Jó. Mondhassuk baráti.” (41 éves hetelő nő)

„Azért csak 70 évesek meg 60 évesek és így igazából segítettünk nekik. Ők nem tudtak, de örültek, hogy segítettünk nekik és... de már most nem jó a kapcsolataink, szóval...” (24 éves hetelő nő)

A hetelők munkatársi kapcsolataikról úgy vélekedtek, hogy számíthatnak egymásra, viszont munkán kívül nem jellemző a közös programok szervezése, szabadidő együtt töltése. A munkavégzés helyszínén élőkkel való kapcsolat kialakulása ritka, de két esetben előfordult az említések között az, hogy a helyiekkel is sikerült valamilyen kapcsolatot kialakítani. Ezek főleg kis településekhez köthetők.

A hetelő munkavégzés előnyei között csupán néhányszor kerül említésre a társas kapcsolatok bővülése, mint érték.

„Rengeteg olyan embert ismertünk meg olyan körökből, akik teljesen mások, más a gondolkodásuk, más az identitásuk.” (45 éves hetelő férfi)

„A fix pénz... meg a főnök.” (21 éves hetelő férfi)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

Alapvetően az anyagi gyarapodás az egyetlen előny, amit mindenki említ a hetelő munkavégzés hozadékait mérlegelve.

SZABADIDŐS KAPCSOLATOK

A kapcsolatokat vizsgálva érdemes kitérni a hetelést végzők, illetve az otthon maradók hétköznapi és hétvégi tevékenységeire is. Milyen tevékenységekkel és milyen társaságban töltik hetelés közben szabadidejüket a családtól távollévő munkavégző illetve a család. A hetelők napjai az elmondások alapján meglehetősen egyhangúan telnek: reggeltől estig munka, aztán bevásárlás, vacsora, kapcsolattartás a családdal, és pihenés. Néha egy-egy film megnézése tévében vagy még inkább laptopon, illetve számítógépes játékok jelentik a kikapcsolódást leginkább egyedül.

„Nincs szabadidőm, 15 órát dolgozik az ember, elmegy valahol megáll, keres egy zuhanyzót, ott kivárja a sorát... utána meg enni is kell valamit.” (44 éves férfi)

Voltak, akik azt fogalmazták meg, hogy tulajdonképpen dolgozni mentek, azért vállalták a hetelést, hogy dolgozzanak és pénzt keressenek, így nem is nagyon keresik a pihenés lehetőségét: a munkát el kell végezni, hogy aztán haza lehessen menni egy kis plusz pénzzel. Ez azt is jelenti, hogy azok esetében, akik nem járnak haza minden héten, a hétvége nem nagyon különbözik a többi naptól, munkával telik.

„Hát, mi nagyon örülünk, ha hétvégén is tudunk dolgozni. Mert ugye dolgozni mentünk fel, nem pihenni. Úgy vagyok vele, hogy ha már fent vagyunk, akkor inkább dolgozzunk, minthogy bent feküdjünk a szállón és úgy teljen el egy nap. (21 éves férfi)

A folyton úton lévő kamionosok, sofőrök mindennapjai még inkább bezártságban telik. Ahogyan egy otthon maradó családtag látja ezt:

„Végül is ott éli mindennapjait abban a fürkében.” (46 éves otthon maradó nő)

A hétköznapiakban az otthon maradó család mindennapjai a megszokott rutin szerint zajlanak, mindenki teszi a dolgát.

A hétvége ettől lényegesen eltér: a hetente hazajárók igyekeznek behozni a lemaradást, elrendezik a ház körüli teendőket, míg a két-három hetente hazajáróknak arra is időt kell szánni, hogy meglátogassák a családtagokat, eljussanak a rokonokhoz is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

„Hát, azt próbáljuk bepótolni, amit hét közben nem tud elintézni. Meg a családi dolgokat.” (50 éves nő)

„Ha itthon van az ember, ott a hétvége, két nap, szinte csak tűzoltást bírok csinálni.” (44 éves férfi)

„Rendbe teszem a házat, a házkörül, és annyi.” (25 éves férfi)

Ami független a hazajárás gyakoriságától, az a családra, a gyerekekre fordított idő és a családdal töltött szabadidő. Sokan fogalmazták meg azt, hogy ilyenkor arra törekszenek, hogy a család együtt töltsön néhány órát: közösen mennek kirándulni, strandra, vásárolni. Ilyenkorra időzítik a családi összejövetelt, a közös sütés-főzést, ünneplést. Ezekben az időszakokban a települések által nyújtott, szervezett programokon (falunap, lekvárfőzés, utcabál stb.) is igyekeznek részt venni a családok. Nem tudatos módon ugyan, de ezzel is ápolva, fenntartva az otthoni kapcsolatokat.

A kapcsolatrendszer összetétele a narratívák alapján

A kérdések jellegéből adódóan az interjúk során mind a hetelők, mind az otthon maradók említették a közeli családtagjaikat, házastársaikat, élettársaikat, gyermekeiket. Többnyire a támogató kapcsolatok felmérése során a testvérek és a szülők kerültek még említésre a szűk családi kapcsolatok közül.

A közeli családtagokon kívül magas említési gyakorisággal szerepeltek az egyéb rokonok, leggyakrabban az anyós, após, sógor, meny, néhányszor a nagyszülők, illetve egy-egy esetben a külföldön élő nagybácsit és a keresztyereket említették a válaszadók.

Az interjúk elbeszélések alapján nincs számottevő különbség a hetelők és az otthon maradók között a tekintetben, hogy milyen gyakran említettek rokonokat. Ez összhangban van azzal a korábbi állítással, miszerint egyfelől a hetelők is igyekeznek a családi, rokoni kapcsolatokat ápolni, mikor otthon vannak, másfelől az otthon maradók is próbálják a családi összejöveteleket a távollévő fél hazatérésére időzíteni.

A baráti kapcsolatok említése egy-egy barátnő személyében az otthon maradók esetén gyakoribb. Emellett több esetben is a baráti társaság van említve, főként a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódóan. Nem egyszer kerül említésre a férj baráti társasága, mely ugyancsak az otthoni kapcsolatok fenntartására utalhatnak.

A baráti kapcsolatok hiánya is megfogalmazódik néhány esetben:

„Hát, barátaim nincsenek, az az igazság, az unokatestvérem szokott átjönni, el szoktam menni anyuékhöz, mindenkivel jóba vagyok, egy barátnőm volt, de

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

megromlott közöttünk a kapcsolat, azóta nincs igazán jó barátnőm.” (33 éves nő)

„Sok barátom az nincsen ezen a településen... Haverok, ivócimborák, az vannak...” (44 éves férfi)

„...az ami van az a munkahelyi kapcsolatom, az nem baráti. Mondom, egy barátnőm van itt a faluban, akivel így össze szoktunk járni.” (45 éves nő)

A munkatársak említése a hetelők elbeszéléseiben gyakoribb. Megfigyelhető a hetelés során kialakított barátságok illetve az otthoni baráti kapcsolatok említése is. Két hetelő interjúalany is említett olyan barátot, akivel korábbi hetelés során alakított ki baráti kapcsolatot. Az ilyen kapcsolatok is említhetők a hetelő tevékenység hozadékaként.

Érdemes kiemelni, hogy a szomszédok említése meglehetősen ritka volt: a hetelők egy, az otthon maradók csupán két esetben említették a szomszédaikat vagy a szomszédságot a beszélgetések során.

Összegzés

A tanulmányban a hetelő munkát végzők és az otthon maradt családtag, főleg a pár, a társ kapcsolatait tekintettem át az ország észak-keleti részein készült interjúk beszélgetések alapján. Az interjúk fókuszában több téma is szerepelt (életkörülmények, pénzgazdálkodás, stb.), de jelen dolgozatban a társas kapcsolatokkal összefüggésbe hozható dimenziók áttekintése történt. Ennek során a válaszadók családi, rokoni, baráti kapcsolatrendszerét, társas támogatóhálózatát vizsgáltam meg az interjúkban elmondottak alapján.

A válaszadók kapcsolatai a megismert információk alapján lényegében lekövetik a témában feltárt korábbi, országos eredményeket: az elbeszélések alapján tágas családi, rokoni kapcsolathálózatot ismerhettünk meg a hetelést végzők és az otthon maradtak körül is. A kapcsolattartás módját alapvetően a telefonon, többnyire okostelefonon elérhető ingyenes applikációk segítségével történő napi többszöri kapcsolat jellemzi. Ezek a hívások, videobeszélgetések, fotók küldése a napi rutin részévé válnak mind a távollévők, mind az otthoniak számára. Ezzel együtt a bármikor elérhetőség illúziójával a biztonságot is nyújtják a felek számára.

A baráti kapcsolatok alakulásának lenyomatait is fel lehet fedezni az elmondottak alapján. Ez elsősorban a hetelő fél esetében kiemelten fontos. Az elmondottak alapján úgy tűnik, hogy az otthonról „kiszakadt” családtagnak esetenként sikerül az otthoni, főként családi kapcsolatok mellé új, hosszútávú és bizalmasá váló baráti kapcsolatokat is kiépíteni. Hangsúlyozandó, hogy megmarad a társ, a partner, mint

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

bizalmas és fontos kapcsolat, de a hétköznapiakban, főleg a munkahelyi kapcsolatok elmélyülhetnek, a közös sors (közös munka, közös szállás, közösen szerzett tapasztalat) tartós barátságokat szőhet. Ezek a jelenségek az interjúk során nem csupán az egyébként is tökeerősebb, magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében volt megfigyelhető, hanem az alacsonyabban iskolázott, roma származású válaszadóknál is. Bár az ő esetükben kiemelendő az is, hogy a hetelő munkát sokszor családtagokkal, rokonokkal, de legalábbis falubeliekkel együtt vállalják, ezzel kissé szűkítve az új munka és/vagy baráti kapcsolatok kialakulásának az esélyét. A roma származású válaszadók elmondásai alapján arra lehet következtetni, hogy az aktív munkaerőpiaci helyzet, a munkahely léte egyáltalán még napjainkban is hozzájárulhat esetükben a bonding (összetartó) és akár a bridging (összekötő) kapcsolatok kialakulásához, az egyéni kapcsolathálózatba való beépüléséhez.

Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a lokalitás szöveteit a hetelők számára továbbra is az otthon maradó családtagok, rokonok, barátok, baráti társaságok, haverok, az „itteniek” jelentik, de emellett felsejlik egy másik világ is, az „ottani”, mely a hétköznapiakban a támogatást, a társaságot nyújtja.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (1998): A barátokról. In: Kolosi T. – Tóth I. G. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1998. Budapest
- Albert F. – Dávid B. (2003): Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedében. Budapest, TÁRKI
- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In: Kovách I. et al. (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Budapest, Argumentum Kiadó, 343–356.
- Albert F. – Dávid B. (2015): Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatás eredményeinek áttekintése. DOI: 10.18030/socio.hu.2015.4.1
- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdú G. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció, Belvedere
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi metszetek. Napvilág Kiadó, Budapest, 227–252.
- Dávid B. (2010): Társas kapcsolatok- a kirekesztődés dimenziói. In: Kóczé A. (szerk.): Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerőpiaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségi Kutatóintézet, 95–112.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – „Hetelők” Kelet-Magyarországon

- Dávid B. – Lukács Á. – Huszti É. – Barna I. (2017): Kapcsolati napló – pluszok és mínuszok. Új módszer az egocentrikus kapcsolathálózat kutatásban. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet Belvedere Meridionale Kiadó, 331–358.
- Gerő M. – Hajdu G. (2015): Az egyéni kapcsolatháló nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. DOI: 10.18030/socio.hu.2015.4.12
- Kahn, R. L. – Antonucci, T. C. (1980): Convoys over the life course: Attachment, roles and social support. In: Baltes, P. – Olim, B. (szerk.): Life-span development and behavior. Academic Press, New York, 383–405.
- Kopasz M. – Szántó Z. – Várhalmi Z. (2008) A magyar háztartások tagjainak kapcsolatháló-dinamikája 1992 és 2007 között. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben. Budapest, TÁRKI. 105–120.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. Szociológiai Szemle 2006/2. 27–34.
- Messing V. – Molnár E. (2011): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. Esély, 2011/5. 47–74.
- Tóth O. (2012): Társadalmi integráció és család. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P.Tóth T. – Takács J. (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Budapest, Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 369–382.
- Utasi Á. (2013): Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet. Belvedere, Szeged
- van Oorschot, W. – Arts, W. – Gelissen, J. (2006): Social capital in Europe measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. Acta Sociologica, 49 (2): 149–167.
- Vastag Z. – Huszár Á. (2008): Kapcsolatszegény – Aki szegény az a legszegényebb? Statisztikai Szemle, 86(12): 1103–1125.